

ՊԱՏԱՌԻԿՆԵՐ

ԼՈՒՍԱԾԻՐ ՇԱԲԱԹԱՑԵԱԼ ՎԱՆՔԵՐԷՆ

(Շար. տես Բազմավէպ. 1933. էջ 166)

Շարք մը շաբաթացեալներու մասին է որ պիտի խօսիմ, անշուշտ ո՛չ լիակատար յիշատակագրումով, երբ՝ դժբախտաբար զրի առածներս իրենց տեղւոյն վրայ պըրպըտումով, թղթատումով և արժանահաւատ աղբիւրներէ և աւանդութիւններէ որչափ որ քաղուած էին, թուականաւր, պատմականաւր. սակայն ամէնովը եղած են այսօր շաբաթացեալ: Երբ Արծրունիք ոտք կը դնէին սեւ հողերու մէջ ու կը կանգնէին հաստատութիւնը իրենց հարստութեանը, կը կառուցանէին նաեւ իրենց նորստաց հողերուն մէջ երբեմնի յիշատակելի, մեծարելի վանքերն ու մենաստանները և բոլոր դաստակերտը հոյակապ ու փառաւոր, և բոլոր այդ հաստատութիւններն ալ կը դրոշմէին այն անուններովը զորս կը կրէին վասպուրականի ու Բագրատունիքի մէջ:

Ա. — Տիվրիկի Ս. Լուս. վանքը, նախօրօք Կիւրդի անապատ. սա Ագտաղի հըսկայ լեռնաշղթային ոտքերուն, Էֆէնտի լեռան դրկից՝ բլրաշղթաներուն օղակուած, ու սղմուած դիրքով աջէն ու կուշտէն, և խուռնավիլի քարամբարտակներէն նետակող. դարերով ապրած էր ու տարիներ բոլորած: Գուցէ մէկն անգիտանալով հարցընէ թէ ի՞նչ պատճառաւ ու պատմուճանով անապատ կոչուած է, երբ՝ ափիկ մը ու տփիկ մը աւագ գոյութիւն չունի. ընդհակառակն անտառակներու, բուսազարդ բլրակներու ծոցեր ու կուրծքեր ունէր, գետակ մըն ալ իր անուշակ ու անապակ ջրովը սագերն ու սէգերը կը ջրէր ու ծափ

ու թափ տալով ժեռուտ երիզներուն ու եզրերուն կը ցրէր անապատի մը գոյութիւնն ու երեւակայութիւնն իսկ: Չէ՞ արդեօք հինաւուրց անուանում մը լոկ, կամ վասպուրականէն յուշը մը. ուղիղը՝ ընդհանրապէս երբ՝ վանականներ, միաբաններ ճգնարաններու մէջ, կամ քարանձաւներու, անմատոյց վայրերու, լեռներու, բլուրներու գոգերուն ու ծրարոցներուն մէջ կ'ապրէին իրենց բոլոր տարիները, եւ ուր անընդհատ հսկումով, պաշտամունքով, մարդերէն հեռի կեանք մը կ'անցընէին ու կ'ապրէին, կը կոչուէին անապատական ու վայրն ալ անապատ. ահա իսկական պատճառն անապատ որակումին: Կիւրդի անապատի շէնքը իր ընդարձակութիւնովը կառուցուած է փոքրիկ բլրադաշտակի մը վրայ, բլրագագաթ քարին վրայ ուղիղ. եւ շէշտ շինուած է անապատի եկեղեցին, և բոլոր շրջապատը շէնքեր բնակութեան Միաբաններուն, ուխտաւորներուն և ծառայողներուն յարակից բոլոր մասերով. լոյս-աղբիւրներ, պարտէզներ, այգիներ, եւ դարերու շարքին հարուստ եւ ազգի ազգի ծառերով կաղամախի, գիի, ցրդենիի, ուռենիի, կաղնիի՝ որոնցմով անտառացած ու զարդարած են անապատը: ԺԳ-ԺԴ դարերուն ունեցած է միաբանութիւն, ինչպէս մէկ երկու օրուան ճանապարհով ալ այլ մենաստաններ համբաւ ու հռչակ հանած, եւ սակայն շատեր ԺԵ-ԺԸ դարերուն մէջ շաբաթացեալ: Եկեղեցին իսկ հնութիւն կը բուրէր, հաստ կող որմերով և նեղ ու ջերտ

պատուհաններով ճիշտ նմանութեամբ մեր հին Անուշ հոյլ եկեղեցիներուն. պատուհանները կը նային այդ բարձրութենէն վերէն Ագտաղի ոտքերուն ու վարօք մինչեւ հոր ու խոր անդնդախոր ձորին, ուր կէց նազելով ու շաշելով կ'արագէ գետակը Լուսաւորչին: Հնարոյր եկեղեցիին քովիկը նոր մեծ եկեղեցի մ'ալ կառուցուած է ԺԸ դարուն վերջերը կամ սկիզբը ԺԹին: Մեծ եկեղեցին չունի հին ճարտարապետութիւն կամ դրոշմ մը: Անապատի եկեղեցւոյն մէջ անկեալ յիշատակներէն ու թանկ հնութիւններէն եկեղեցին ինքը, աւագ սեղանին Տիրամօր պատկերը, որ կը պահէր իր գոյնին ու գծուածքին այնչափ կենդանութիւնը և վառ փայլը, մաւանդ մայրական գորովալից նայուածքը Տիրամօր Ս. Կուսին, որ կամարի խորհրդաւոր ու լուռ մթնոլորտին մէջ արեւու ճառագայթներուն նման կ'աղեղէր իր ոտքն եկող ուխտաւորին ու աղօթողին: Հապա մանուկ Յիսուսի անուշ նայուածքը, որ կը գերէր ու գերփէր իր կարօտող ու սիրովը ոտքերուն փարող մուրատ ուզող փնտռող խնդրարկունները: Սեղանը ու փնտռող խնդրարկունները: Մաթուսաղայ երեսոսեայ ու քանդակեալ Մաթուսաղայ մ'ըլլալու հաստատ մտադրութեամբ: Դուռը մրցման ելած Սեղանին հետ առաջնութիւնը շահելու հաստատ մրցումով և դիմադրութեամբ, երբ նետեր ու այլ սպառնալիքներով իր լանջը երկաթեայ և խաչը ամրակուել իր լանջը երկաթեայ և խաչը կուրծքին մեծ պատուանշանը իր անպարկուծութեան և անյաղթ պահնորդութեան: տեղիութեան և անյաղթ պահնորդութեան: Արքայական նուէրը «Արծրունիքի անապատի միաբանութեան Ս. Լուսաւորչայ Մաթուսաղայի» համակ արծաթաւն էր, մեծ բոլորակ, այնչափ թանկագին թեյալ տուփով մը, այնչափ թանկագին՝ եօթը դարերու այդ հնութիւնը մեծարժէք: Անի որ անմտութեան պատճառաւ կուրուտէ գերծ չմնաց: Քանիցս դիտողութիւնը ըրած էի վանուց մատակարար մարթիւն ըրած էի վանուց մատակարար մարթիւն երբ՝ իրը աւագ սարկաւագ ու որմնոցի տեսուչ կը պաշտօնավարէի, թէ՛ բանոցի տեսուչ կը պաշտօնավարէի, թէ՛ այս անգին հնութիւնը կամ Երուսաղէմ և կամ Սիւ դրկուի. ու վստահուած էր

վանքի հաճին, որ գիւղերը ման ածելով պտղահաւաքութիւն կ'ընէր: Արժէքաւոր այս արքայաշնորհ կոթողակին յիշատակագրին հազիւ քանի մը կցկտուր բառերովը մտքիս մնացածը. «Ես Արծրունեաց վասպուրականի տան Սենեքերիմայ արքայի Որդի Դաւիթ իշխանս նուիրեցի ի դուռն Կիւրդի անապատին Ս. աջս այս Լուսաւորչի . . . շինեցաւ տուփս այս ծախիւք . . . իշխանին և ձեռամբ ակնեցի Ուստայ . . . ին 6000 արծաթ դահեկանի»:

Բոլորակ տուփը բաւական ծանր կը կշռէր, կափարիչին ու բոլորակ եզրերուն վրայ ցցուն պատկերները Տնօրինական, ճարտար արուեստաւորի գործ աչքի ընկնող ու խորհրդաւոր, իսկ տուփին ետեւ կողմը ամբողջ յիշատակագրին յատկացուած հիանալի գործ մ'էր:

Մեծադիր ու գիր ձեռագիր յայտնաւորը կաշեկազմ, լայն լուսանցքներով, լուսանցքները ծաղկէփնջերով զարդարած թէև կոշտ ու մոշտ, գլխազգրբը թռչնագիր ու կենդանագիր, գոյները տեղ տեղ աւրուած, ընդհանուր գլծերուն մէջ նրբութիւն ու քնքշութիւն կը պակսէր: Ձեռագիր շարական մը կոշտ բամբակեայ թղթի վրայ, մեծաւ մասամբ դեղնոտած ցեցոտած. յիշատակարանը արեղայի մը, որ անապատի միաբաններէն է եղած, կաշեկազմ միջին դիրքով: Ձեռագիր աւետարան մը նմանապէս կոշտ թղթի վրայ, գիրը անմաքուր, 4 աւետարանիչներու պատկերները խորհրդանշաններով, ոչ նուրբ գծուածքով, գոյները բաւական վառ եւ լուսանցքներուն հրեշտակներ, գլխազգրբը թռչնագիր քիչ ոսկեզօծ, կողքերուն մէջերը հին մագաղաթէ աւետարաններու թերթերէն փակցուած, գործ անապատի միաբաններուն: 7-8 հատ ալ սաղմոս, փոքր աւետարան և այլ ձեռագիր գրքեր: Ասոնցմէ դուրս այլեւս հին օրերէն բաներ մը չէին մնացած: Անապատը խուռնավիլի վանք ալ կը կոչուէր:

Բ. — Ս. Յակոբայ վանք — Տիվրիկի Աշուշէն, Օրուռ, Կերասոն, Բարդամ ու

շատ մը վանքերուն, ճոխ իր շինուածքին կարկառուն փաստերն և ամրակուռ վր- կաներն են կողերուն մէջ փռուած սրբ- բատաշ քարերու կոյտերը, խոշոր սիւններու և խոյակներու կոթողները հին շէնութիւնը և փառքը պատմող, հաստաբետ ծառեր, և լոյսաղբիւրը որ դեռ կը շաչէ, կը շրու- շրուայ ամբողջ ծառաստանը, ու արտերը արգասաւորելով. շէնքերու մնացորդը հի- մերէն վեր հագլիւ մի մի մեղր մնացած : Հարուստ է եղած դուարով, այնպէս որ ոչ- խարներու կաթը ազուգաներով կը հոսեցնեն եղեր Ներքը վանք (վարի վանք) : Ունե- ցած է միաբանութիւն, բայց իրենց գոր- ծերէն ու գործունէութենէն ոչինչ մնա- ցած է...

Շարաթացեալ Ներքը վանք (վարի վանք) Պօղոս Պետրոս : Վերի վանքէն մինչեւ վարը մէկ ժամու հեռաւորութիւ- նով : Այս վանքն եւս ոչինչ ունի յիշա- տակելի անցեալի օրերէն, շէնքերու փը- լատակներ կրաշաղախ որմերու, փշուր փսփր եղած սիւններու, որոնց մեծ մասը տարած շէնքերու գործածած են. երբեմնի իր դաշտին գոգին մնացած են քանի մը

խաչքարեր, ինչպէս վերի վանքինն ալ, ուր ուխտաւորներ կ'երթան աղօթելու, մատաղներ ընելու, ըստ սովորութեան պարելու, ուտելու ու խմելու : Իրենց շի- նութեան թուականը ժեղարու առաջին տարիներուն պիտի լինի, երբ այսպէս բոլորուած են Բագրատունիքը, Բինկեանի Ս. Երից մանկանցը, (վարի վանք)ը, Խօ- ճայ վանքն եւս որ բոլորովին ուխտա- վայրի մը վերածուած էր : Վերի վանքին ու Սենեքերիմին մէջ կայ գիւղ մը բոլորո- վին աւերակ — Էսկի քէօյ — սա Սենեքերիմի բնակութեան յատկացուած, կամ աւելի ճիշդը ամարանոցի, բնագեղ տեսարանով մը համատարած լեռներու գոգին, ու դիւ- քով մը անառիկ, և արդէն Բերդը իր ցցուածքով կը հովանաւորէ գիւղը, հապա քարկողեր որչափ առաւել :

Ինչ մտքեր արդեօք թղթին ու գրչին տուին հոգեւինս էջեր ու տաղեր որոնք այսօր պիտի լուսաբանէին ու լուսաւորէին հոգեւոր աշխարհներն, ու բարոյական մարգարանին պիտոյքն առատ, ու պարտք բազմապահանջ :

(Շարունակելի) Գ. ԱՐՔԵՊՍ. ԱՐՍԼԱՆԵԱՆ

ՔՆԱՐ ՆԱԽԵԱՅ

ՏԱՂ ԾՆՆԴԵԱՆ ՏԵԱՌՆ

Սերով սիրելի որդին
Իջեալ յերկիր ի ստորին
Ի Կուսէն զգեցաւ մարմին
Ծնաւ ի Բեթղեհէմին :

Ահիւ սքանչելիք լինին.
Մոզք յարեւելից եկին.
Առաջնորդէր լոյսն աստեղին,
Եկեալ տեսին ծնունդ Կուսին :

Սուրբ Կոյս, խորան սրբութեան,
Որ ծնար զՔրիստոս մեսիայն,
Լե՛ր բարեխօս անխափան,
Ըզմեղ պահել անսասան :

British Museum

ՄԷԿ ԱՐՁԱՆԱԳՎԻԻ ԵՒ ԶԵՌՔԻ ՄԱՍԻՆ ՈՐ «Կ'ԸՍՈՒԻ ԹԷ» ԳՏՆՈՒԱԾ Է ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

ՈՒՂԻՂ կէս դարուց ի վեր Ս. Ղազարու տպարանից բաց թողնուած հրատարակու- թիւներէ մէջ շատ անգամ յանձնարարուած կայ կարդալ մենագրութիւն որ նուիրուած է պղնձածոյլ մէկ արձանի գլխուն եւ զոյգ մի ձեռների որոնք՝ երկուքն էլ՝ կը թուին լինել՝ մուրճի հարուածներով փշրուած մէկ ամբողջի մասեր :

Գեղարուեստի գործի հնէաբաններ կ'ըն- դունին որ այդ փշուրքը հին յունական (400 Վ. Ք.) այսպէս կոչուած CNIDIAN ժամանակաշրջանի մէկ գործն է :

Հակաճառողներէ ոմանք կը կարծեն թէ դա Պրաքսիտելի մէկ երկն է. կան էլ որ կը պնդեն թէ դա աւելի շուտ Սգոպասի գործն է : Ոմանք կը հաւատան թէ Ափրո- դիտէի արձանն է, ոմանք էլ կը հաւանին թէ Արտեմիսն է. բայց չգիտեմ՝ էլ ո՞ւմ թէ Արտեմիսն է. Հայերի մէջ՝ որ կողմից տարածայնուել է՝ Հայերի մէջ՝ որ կողմից տարածայնուել է՝ Հայաստանում դա՛ Արշակունեաց շրջանին Հայաստանում դա՛ Անահիտ աստուածուհու ի պա- պաշտուած Անահիտ աստուածուհու ի պա- տիւ կանգնեցրած մէկ արձանի փշուրքն է :

Տասն տարի աւելի վաղ քան իմ յա- ջողիլ ձեռքի տակ ունենալը «Բագմալիւ»-ի ԽԱ. Թուահամարը յորում լոյս տեսած է հնութեան բեկորներիս նուիրուած այդ ուսումնասիրութիւնը, ես, Լոնտոնում, British Museum-ի Greek and Ro- man antiquities-ի բաժնում՝ ուր պահ- ուած կան հարցասիրութեանս առարկայ արձանի մասունքը՝ աշխատեցայ պարզա- բանել՝ Միսիթ. Միաբանութեան պարբերա- թերթի միջոցաւ ձայնարկուած վարկածին վաւերականութիւնն առանց կարենալու ա- մենադոյզն չափով բաւարարել իմ հետա- քրքրութիւնը :

«Բագմալիւ»-ի ԽԱ. Թուահամարի մէջ

ԲԱՋՄ. ՅՈՒՆՈՒՄ 1934

լոյս տեսած ուսումնասիրականը քարգմա- նաբանն է այն ժամանակ (1883) հեղի- նակութիւն (կ'ենթադրեմ) համարուած գերմանացի գիտնական ԷնկէլՄԱՆԻ որի ուշադիր ընթերցումով ես ի սպառ տեղիք չեմ գտնում այն ոգեւորուած (և մի քիչ վերվերիկ) ներածութեան որ, Տեղեկաբան վերնագրի տակ, կ'առաջնորդէ գիտնակա- նին քննական ուսումնասիրութիւնը : Նե- րածութիւն տեղեկութիւնս գրողը չէ դրել իւր ստորագրութիւնը որով ընթերցողին կը մնայ խորհիլ՝ իցէ պարբերաթերթին այն օրերի (1883 Յ. Ք.) խմբագիրն է դրա հեղինակը : Սա, տեղեկանալով հնութեան փշուրքիս շուրջ խօսուած և գրուածներին, հաճութիւն ունեցել է հաւատալ թէ դա՛ հնախօսական շօշափելի փաստ է որ կը հաստատէ «Խորեկացու պատմ. Բ. Գրոց, ԺԲ, ԺԳ, և Ագարակեղոսի ձԹ, ձԺ և ձԺԳ զը- լախեկը» և, հրճուանքով կը յայտարարէ «Հիմա այսպիսի մնացորդը հնաքեանց՝ աւե- ժիտեղի կերպով կը վաւերանուէր մեր Գ. և Ե. դարու մատենագիրքն որ նոր յարգ և փառք կ'ստանան» : Ապա, «Ընդ նմին և գործը քաջութեան մեր Արշակունի աշ- խարհակալաց, Հելլենական դից ընդունե- լութիւնն ի Հայոց իրենց ազգային պաշ- տամանց և աւանդութեանց վերածմամբ,

1. WALTER'S, «Select Bronzes». — A. H. SMITH, M. A, «Select subjects in the depart- ment of Greek and Roman antiquities, — W. R. LETHABY, «An outline History of Arme- nian Architecture» from notes in French by A. LETVAJIAN (Journal of the Royal Insti- tute of British Architects, 1922 vol. XXIX, N. 19). — ENGELMANN (Թրգմ. «Բագմա- վել» Թ. ԽԱ. 1883).

